

УДК: 502.7 (477.54)

Національний природний парк «Дворічанський»: історія створення та початок шляху

Т.А.Атемасова¹, В.А.Токарський¹, М.О.Височин²

¹Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна (Харків, Україна)

²НПП «Дворічанський» (Україна)

Наводиться короткий нарис історії створення НПП «Дворічанський». Пріоритетними для охорони у новоствореному НПП є крейдянні відслонення у долині р. Оскіл, з унікальною раритетною флорою. Проект створення НПП базується на багаторічних дослідженнях вчених Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. На території НПП «Дворічанський» трапляються 28 видів рослин та 32 види тварин, що занесені до Червоної книги України, нараховується 17 типів зникаючих природних середовищ. Планується розширення території парку.

Ключові слова: природно-заповідний фонд, національний природний парк, історія.

Национальный природный парк «Двуречанский»: история создания и начало пути

Т.А.Атемасова, В.А.Токарский, М.О.Высочин

Приводится краткая история создания НПП «Двуречанский». Приоритетными для охраны на территории парка являются меловые склоны долины р. Оскол, с уникальной раритетной флорой. Проект создания НПП базируется на многолетних исследованиях ученых Харьковского национального университета имени В.Н.Каразина. На территории НПП «Двуречанский» встречается 28 видов растений и 32 вида животных, занесенных в Красную книгу Украины, насчитывается 17 типов исчезающих местообитаний. В настоящее время планируется расширение территории парка.

Ключевые слова: природно-заповедный фонд, национальный природный парк, история.

National Nature Park “Dvorichanskyi”: a history of establishment and start

Т.А.Atemasova, V.A.Tokarsky, M.O.Vysochin

A brief history of the National Nature Park “Dvorichanskyi” is presented. Chalky hills in the Oskol valley that include unique and rare flora are a priority for conservation in a newly established national park. The project of establishing the national nature park is based on long-term studies carried out by researchers of the Karazin Kharkiv National University (Kharkiv). 28 plant species and 32 animal species that are listed in the Red Data Book of Ukraine inhabit the NNP “Dvorichanskyi” territory. Also, there are 17 types of rare habitats in the park. An expansion of the park territory is planned.

Key words: nature reserves network, National Natural Park, history.

Національний природний парк «Дворічанський», створений відповідно до Указу Президента України від 11 грудня 2009 року №1044 «Про створення національного природного парку «Дворічанський», є об'єктом природно-заповідного фонду загальнодержавного значення. Загальна площа парку становить 3131,2 гектара у тому числі 658,8 гектара, що надаються у постійне користування парку, та 2472,4 гектара, що включаються до його складу без вилучення у землекористувачів. Парк створений з метою збереження, відтворення та раціонального використання цінних природних територій та об'єктів Лісостепової зони, що мають важливе природоохоронне, рекреаційне та культурно-освітнє значення. Пріоритетними для збереження на території НПП «Дворічанський» є крейдянні схили долини р. Оскіл, з неповторною раритетною флорою. В комплексі природної рослинності Лісостепової біогеографічної зони, рослинність крейдяних відслонень займає особливе місце. Вона значно відрізняється від зональних типів рослинності своєрідним складом життєвих форм, які пристосовані до існування на поверхні без ґрунтового шару, представлена великою кількістю рідкісних, реліктових та ендемічних видів.

Унікальність флори крейдяних відслонень з давніх часів привертала увагу дослідників. Ще у

XVIII ст. П.С.Паллас зауважував про необхідність її вивчення. Перший опис крейдяної флори був наведений у роботах видатних ботаніко-географів – О.М.Краснова (1893), В.І.Талієва (1904, 1905), Д.С.Литвинова (1902), Є.М.Лавренка (1956). У 30-х рр. ХХ століття видатний дослідник крейдяних відслонень Б.Н.Козо-Полянський (1931) пропонував створення у Поосколлі заповідника, насамперед для збереження рослинності розповсюдженої на крейдяних відшаруваннях. У другій половині ХХ ст., у зв'язку з неухильним скороченням площ степових ділянок та пасквальною деградацією природної рослинності крейдяних схилів, все частіше порушувалось питання про необхідність охорони своєрідної крейдяної флори і рослинності північно-східної частини Харківської області.

Починаючи з 1980-х років рослинність крейдяних відслонень ретельно вивчала Л.М.Горелова – доцент Харківського національного університету (Горелова, 1987, 1988; Горелова, Алехин, 1999, 2002; Горелова, Горелова, 2003; Горелова и др., 1981, 1993, 2006).

Рис. 1. Учасники однієї із експедицій

У 2000 р. були розпочаті роботи із обґрунтування необхідності створення національного природного парку «Дворічанський», ініціатором яких були доцент ХНУ імені В.Н.Каразіна В.А.Токарський, голова обласної президії УТМР А.С.Авдєєв та голова Дворічанської райдержадміністрації М.М.Зрожевський.

В.А.Токарським були організовані та проведені ряд експедиційних виїздів, в яких приймали участь наукові співробітники біологічного факультету ХНУ імені В.Н.Каразіна, члени Харківського Теріологічного товариства та Харківського ентомологічного товариства. Паралельно на території Дворічанського та суміжних районів досліджували фауну крейдяних відслонень члени Харківського відділення Українського товариства охорони птахів. Роботи проводилися як за держбюджетні кошти (на замовлення Дворічанської районної державної адміністрації), так і за рахунок спонсорів (Харківська обласна організація УТМР, BP Conservation Program, Royal Netherlands Embassy in Ukraine) (рис. 1).

Ці роботи були підтримані Державною службою Заповідної справи Міністерства екології та природних ресурсів України. В листі першого заступника начальника Державної служби голові Харківського обласного теріологічного товариства за №33-7-9/334 від 18.04.2003р. було сказано: «Підтримуємо та просимо продовжити Ваші роботи щодо здійснення екологічної оцінки природних територій, перспективних для заповідання та представляти Державній службі звіти про їх результати».

28.10.2004 року Харківським національним університетом було передано до Державного управління екології та природних ресурсів в Харківській області пакет документів щодо створення НПП «Дворічанський». Але відомі «революційні події» затримали розгляд цього питання і тільки у 2008 р. адміністрація Харківської області та Дворічанського району знову повернулися до розробки проекту створення парку. Чимало організаційних зусиль на останньому етапі узгодження проекту парку доклав тодішній радник губернатора Харківської області з природоохоронних питань В.І.Ловчиновський. Проект був розроблений В.А.Токарським, Л.М.Горєловою, Т.А.Атемасовою у 2009 році. У розробці картографічного матеріалу брала участь викладач геолого-географічного факультету ХНУ О.І.Сінна (рис. 2).

Адміністрація парку почала працювати з 2011 р. Наказом Міністерства екології та природних ресурсів України №654-с від 12 грудня 2011 р. Директором національного природного парку «Дворічанський» був призначений М.О.Височин. У лютому 2012 р. було відкрите фінансування та сформований штат новоствореної установи. Майже з перших днів функціонування парку розпочав роботи відділ науки, моніторингу та еколого-освітньої діяльності. Відомі науковці-зоологи – к.б.н. А.А.Атемасов, к.б.н. О.І.Зіненко та к.б.н. О.В.Коршунов, у складі штатних наукових співробітників (за сумісництвом) продовжили інвентаризацію фауни об'єкту природно-заповідного фонду загальнодержавного значення у Дворічанському районі, збирали матеріал для I тому «Літопису природи». Багато зусиль до закладання наукових основ Літопису природи майбутнього НПП доклала експедиція науковців ХНУ імені В.Н.Каразіна під керівництвом старшого наукового співробітника М.В.Баніка. Експедиційні роботи виконувалися за спонсорські кошти (гранти BP Conservation Program) та власні кошти учасників. Цілком логічно, що науковим куратором новоствореного національного парку став саме Харківський національний університет.

Взагалі у підготовці матеріалів до I тому Літопису природи національного природного парку «Дворічанський» приймали участь науковці та викладачі Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна – А.Б.Громакова, В.В.Терехова, В.С.Солодовнікова, Є.О.Каролінський, С.А.Сідоровський, М.В.Коваленко; Харківського аграрного університету – І.П.Леженіна; співробітники Музею природи ХНУ – М.В.Космачова, Т.М.Дев'ятко, Ю.О.Гугля, Б.Лобода, О.М.Дрогваленко; Музею слобожанської археології – С.О.Задніков; Інституту ботаніки НАН України – О.А.Барсуков; Інституту зоології НАН України – О.В.Мартинів; Музею природничої історії м. Осло (Норвегія) – М.М.Юнаков; НПП «Слобожанський» – Н.Б.Саїдахмедова та НПП «Гомільшанські ліси» – Г.Л.Гончаров; представники Харківського ентомологічного товариства – В.М.Грама, С.Троценко.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна
61077 м. Харків, майдан Свободи, 4; тел. (057) 707 52 31
705 12 54; факс (057) 717 71 61

ЗАТВЕРДЖУЮ
Ректор, доктор фізико-математичних наук,
професор, чл. кор. НАН України,
чл. кор. НАН України
І.С. Бабуров

ПРОЕКТ
СТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ
«ДВОРІЧАНСЬКИЙ»

Керівник НДР:
Ст. науковий співробітник
НДЧ біологічного факультету
канд. біол. наук, доцент

В.А.Токарський

Харків 2009

Рис. 2. Титульна сторінка проекту створення національного природного парку «Дворічанський»

Ще у 2009 р., по закінченні формування пакету документів щодо організації національного парку, одразу розпочалися роботи із створення попереднього обґрунтування для його розширення. Відкриття установи активізувало ці роботи. В основу проекту розширення НПП «Дворічанський» було покладено (окрім матеріалів Л.М.Горелової) дані сучасного обстеження територій вздовж рр. Верхня та Нижня Дворічна Дворічанського району та прилягаючих частин Куп'янського району, отримані експедиціями науковців ХНУ імені В.Н.Каразіна під керівництвом М.В.Баніка та досліджень співробітників наукового відділу новоствореного Дворічанського національного парку. Передбачається розширення території національного природного парку «Дворічанський» до 10 тис. га. Ділянки, що мають бути включені до території НПП, містять цілу низку раритетних видів рослин, зокрема – найрідкісніше в Україні, занесене до Європейського Червоного списку вовче лико Софії (*Daphne Sophia* Kalen.) (Банік та ін., 2007); угруповання з домінуванням полину суцільно-білого (*Artemisia hololeuca* Vieb. ex Besser) та гісопу крейдяного (*Hyssopus cretaceus* Dubjan.), угруповання з домінуванням дворяника крейдяного *Diplotaxis cretacea* Kotov. – біля с. Митрофанівка; угруповання з домінуванням громовика донського (*Onosma tanaitica* Klok.) в околицях смт Дворічна, тощо (Горелова та ін., 2003).

Загалом у складі флори ділянок, що пропонуються до включення у територію національного парку, позначено 18 ендемів: *Androsace koso-poljanskii*, *Artemisia hololeuca*, *Asperula tephrocarpa*, *Diplotaxis cretacea*, *Hyssopus cretaceus*, *Linum ukrainicum*, *Scrophularia cretacea*, *Koeleria Talievi*, *Thymus cretacea*, *Festuca cretacea*, *Silene cretacea*, *Artemisia salsoloides*, *Genista tanaitica*. З них *Hyssopus cretaceus*, *Scrophularia cretacea*, *Silene cretacea* та *Genista tanaitica*. Всі вони включені до Червоної книги України.

Для степових ділянок, що прилягають до крейдяних відслонень по р. Оскіл та р. Верхня Дворічна, зустрічається ціла низка рослин, що є рідкісними в регіоні басейну Сіверського Дінця та загалом у Харківській області: цінні лікарські та декоративні рослини – *Adonis vernalis* L., *Ephedra distachya* L., *Hedysarum grandiflorum*, цибуля жовтувата *Allium flavescens*, *Clematis intergrifolia* L., *Centaurea ruthenica*. З типово степових, ранньоквітучих видів тут розсіяно зустрічається *Anemona sylvestris* L., *Pulsatilla patens*; *P. nigricans* Stork., що внесені до Червоної книги України.

Паралельно ведуться роботи із створення проекту організації існуючої території парку (УкрНДІЕП), в яких приймають участь як співробітники наукового відділу НПП, так і науковці ХНУ імені В.Н.Каразіна. У зоні стаціонарної та тимчасової рекреації пропонується створення близько 10 туристичних маршрутів – водних, пішохідних, кінних, велосипедних; спеціальних – орнітологічних та ботанічних пізнавальних екскурсійних стежок; планується організація закладів «Зеленого туризму».

Список літератури

- Горелова Л.Н. Флора и растительность в районе среднего течения реки Сев. Донец // Вестник Харьк. ун-та. №308 «Флора и растительность среднего течения р. Сев. Донец и вопросы ее охраны». – Харьков: Вища школа, изд. при Харьк. ун-те, 1987. – С. 8–16.
- Горелова Л.Н. Растительный покров бассейна Сев. Донца в пределах Харьковской области и пути его охраны. Дисс. ... канд. биол. наук. – Харьков, 1988.
- Горелова Л.Н., Алехин А.А. Редкие растения Харьковщины (Систематический список редких сосудистых растений, вопросы их охраны). – Харьков, 1999. – 52с.
- Горелова Л.Н., Алехин А.А. Растительный покров Харьковщины: Очерк растительности, вопросы охраны, аннотированный список сосудистых растений. – Харьков: Изд. центр Харьк. нац. ун-та им. В.Н.Каразина, 2002. – 231с.
- Горелова Л.Н., Алехин А.А., Саидахмедова Н.Б. К анализу основных популяционных фитоцено типов редких сосудистых растений Харьковской области // Научные исследования на территориях природно-заповедного фонда Харьковской области. Сборник научных статей. – Харьков, 2006. – Вып.2. – С. 31–35.
- Горелова Л.Н., Горелова Е.И. Растительный покров меловых обнажений планируемого национального парка «Дворечанский» // Научные исследования на территориях природно-заповедного фонда Харьковской области. Сборник научных статей. – Харьков, 2003. – Вып.1. – С. 23–28.
- Горелова Л.Н., Друлева И.В., Таран А.А. О некоторых редких растениях Харьковской области // Вестник Харьк. ун-та. №211 «Флористика, физиология и иммунитет растений». – Харьков: Вища школа, Изд. при Харьк. ун-те, 1981. – С. 11–15.

Горелова Л.М., Друльова І.В., Грамма В.М. До питання охорони рослинності крейдяних відслонень північного сходу України // Екологічні основи оптимізації режиму охорони і використання природно-заповідного фонду: Тез. докл. міжнар. науково-практ. конф., присвяч. 25-річчю Карпатського біосфер. заповідника. – Рахів, 1993. – С. 144–146.

Козо-Полянский Б.М. В стране живых ископаемых. Очерк из истории горных боров на степной равнине ЦЧО. – М.: Государственное учебно-педагогическое из-во, 1931. – С.184.

Краснов А.Н. Рельеф, растительность и почвы Харьковской губернии // Докл. Харьк. о-ва сельск. хоз-ва. – 1893. – 140с.

Лавренко Е.М. Степи и сельскохозяйственные земли на месте степей // Растительный покров СССР. – М.; Л.: АН СССР, 1956. – Т.2. – С. 595–730.

Литвинов Д.И. О реликтовом характере флоры каменистых склонов Европейской России // Тр. Бот. музея АН. – 1902. – Т.1.

Банік М.В., Тверетінова В.В., Волкова Р.Є. та ін. Нові місцезнаходження *Daphne sophia* Kalen. (Thymeleaceae) в Україні // Український ботанічний журнал. – 2007. – Т.64, №4. – С. 565–569.

Талиев В.И. Растительность меловых обнажений Южной России // Тр. Общ. испыт. природы Харьк. ун-та. Ч.1. – 1904. – Т.39, вып.1. – С. 81–238; Ч.2. – 1905. – Т.4, вып.1. – С. 1–282.

Представлено: А.М.Волох / Presented by: A.M.Volokh

Рецензент: С.Ю.Утевський / Reviewer: S.Yu.Utevsky

Подано до редакції / Received: 14.01.2014